

Бранко В. Радичевић:

„С Е Љ А Ц И”

Нолит 1971.

К Теби подижем очи своје, који живиш на небесима (Псалам 123, 1)

Најзад се и оваква књига појави у српској књижевности. Ево већ више година како село лагано ишчезава из наше књижевности прегуштајући све више место граду. Разлог томе не треба тражити у опадању значаја села и нашем друштву, већ у оном неорећном, по хиљаду пута већ споменутом и по хиљаду пута осуђеном „угледању на Европу” које се граничи код нас са снобовским прихватањем свега што не личи на познато. Град, бар онакав град какав нам приказују западни писци још је стран нашем друштву и тек је на видiku. Праве урбане средине још нема, нити ико од нас жели да је буде.

Ми се никада нисмо помирили са градом, са животом који он носи, са свим оним што је њему обавезно а нама страно и одбојно. Неколико романа, као што су *Измаглица* Зупанчичева, *Град* Воје Терића и *Грубићи и нежнићи* Б. В. Радичевића, покушало је да нам наслика наш модерни град. Тај град је требало да буде ослобођен злих духова и свакојаких напаста којима је опседнут модеран човек. У томе је успео једино Зупанчич који је створио прототип идиличног

градског романа у коме нема никаквих друштвених потреса, већ постоје само ситне, свакодневне људске бриге. Остали романи су наставили традицију која је потекла још од српских реалиста XIX века који су нам град сликали као пакао препун опасности за добру и наивну човекову душу. Град се увек ширио по целом нашем обзорју као место у коме се стичу све животне опасности и извор људске пропасти. Разлог томе треба тражити у вековној људској симбиози са природом и скорашњем раскиду тих традиционалних веза. О томе је још пре четрдесет година писао Николај Берђајев: „Техника откида човјека од земље, наноси ударце свакој мистици земље, мистици материнског начела, која је играла толику улогу у животу човечјих друштава. Актуализам и титанизам технике изравно је супротан сваком пасивном, животињско-билинском пребивању у материноском крилу, у крилу матере земље, Магна Матер, он уништава угодност и топлину органског живота, приникнулог к земљи. Смисао техничке епохе прије свега је у том, што она завршава телургијску периоду у историји човјечанства, кад се човјек одређивао по земљи, и то не само у физичком, већ и у метафизичком смислу ријечи.” (Берђајев: Човјек и

машина, Загреб, стр. 13—14) Борба између човека и технике није јењава-ла од времена када је Берђајев о томе писао. Напротив. Човек је сам створио град али као и сви створитељи он је својим делом незадовољан, гнуша га се и плаши, и најрађе би желео да у том његовом изуму неко други живи а не он.

Жеља да се извучемо из хаоса у који смо запали, полагамо се претвара у хистеричан страх чија је главна одлика чежња за оним што је про-текло, а што смо, то никако не тре-ба изгубити из вида, ми сами уни-штили. Прикљештени између оног за чим чезнемо и онога што смо пости-гли, наричемо и покушавамо да се обманемо причом о старом, добром, ишчезлом свету, који је као и сан о будућности, само сан.

На развоју онога што нас привла-чи и онога што нас одбија, стојимо као Гец из драме Ж. П. Сартра *Баво и Господ Бог*, који уништава феудал-це зато што не може да буде као они и ако за тим чезне. Одбачени од оних које би хтели да волимо ми их мрзимо. Бирајући између два света, ми ћемо по људској природи изабра-ти гори.

Налазећи се пред сличном диле-мом, Радичевић већ годинама поку-шава да пронађе свој прави пут. Он се полагамо али сигурно, као блудни син враћа домаји остављајући, дели-мично, своје милијарде.

Свет села о коме почиње да нам говори, још на самом почетку могу да кажем, прави је његов свет, једи-ни свет за којим је увек чезнуо и чи-јег му је умирања жао. Напуштајући лагано урбану средину после романа *Бела жена* и *Бели човек*, он се неза-држиво кретао према ономе што ми, по традицији, називамо народном ду-шом. Све оно што је после превелике народњачке славе и хвале тонуло у заборав; оне појате, црквице, зелени лутови, жуборљиве речице, старе во-денице поточаре, легенде и крајпуга-ши звало га је да му се врати. По

труп забораваљеног и презреног изла-зило је из његовог пера и сладило ду-хове ретких књижевних сладокусаца међу проређеним читаоцима.

Дилема која је постављена пред на-ма: или бити модеран, бити онај који се неће разликовати од осталих у ма ком делу света и у ма којој од скоро прошлих или скоро будућих година, или покушати да се кроз самосвој-ност, кроз нама већ у самом почетку датом — расцветаваш, макар на пр-ви поглед, и у цвет који није пре-више цењен на тржишту, притисла је и Радичевића. Пут којим је он по-шао није несвакидашњи и ако је у последње време нешто зарастао у ко-ров. Бирајући тај пут Радичевић је сигурно био свестан ризика који пре-узима. Бирајући за тему свог романа живот села и сељака, он је дошао у опасност да многоструко повећа чи-талачку публику али и да изгуби на-клоњеност критике. Приближавајући се читаоцима он је дошао у опасност да се сврста у редове оних писаца ко-ји су од Веселиновића, Ст. Јаковље-вића па преко Бранка Попића, увек имали велики број читалаца али ни-када венац тријумфа од критичара. То није била последица критичарске завидљивости већ скоројевштине ко-ја нас као мера притиска већ деце-нијама и која нас гура да читамо многобројне тешке, квазифилософ-ске, књиге, одбацујући свако дело које нам је на први поглед јасно и које нам одмах на душу прилегне. Оно што нам је јасно, чини нам се да је невредно јер можемо да га на-пишемо и ми. Оно што можемо сами — није вредно. Вредно је само оно што ми не умемо. Неразумљиво, оно чему се никада нећемо моћи да при-ближимо тек има вредност за нас.

Али о том другом приликом.

Сељаци је роман писан на начин доста уобичајен у последње време код нас. Са разбијеном романескном структуром, са нестајањем главне личности и преношењем функције главног јунака са појединца на друш-

тво, са обрадом појединих епизода и стварањем континуитета радње помоћу искиданих сличица, модеран роман је утицао на Радичевића. Инспирација је само постојала у том роману све је рађено у духу руских и српских реалиста са краја XIX и почетка XX века. Тамо и овде град и село у грчевитом стиску цеде из себе последње сокове живота у борби за праву људскост. Напуштање истинског живота и увлачење човека у љуштурку регула један је од главних Радичевићевих мотива. Свет се распао, онај свет какав смо некад знали, раскинула се веза између генерација, ако ту уопште може о генерацијама да се говори. Постоји само једна генерација, генерација старијих, оно што је после ње настало расуло се у ништавило овета који окружује село и који не само да гута децу села, већ је и сам у својој дубини распаднут, тако да у њему немамо неког настављача већ пре упропаститеља. Метрополис је скоро невидљив ако не рачунамо градић испод планине као његовог представника, и ако то је одмах јасно — само бледог представника. Његова скоро мистична присутност нас плаши баш својом неиздиференцираношћу, својом моћи која као да потиче од оног зла које нам долази од самог прапочетка.

Град је оно што уноси пометњу у природни редослед живота сељаковог. Не само да им односи синове и кћери, он их и тамо, по гудурама и пропланцима прогања и одузима им морал и етику који се већ и овако из темеља љуљају. Између природе која их окружује и власти, а власт је овде све оно што долази из града, они имају само један одговор и само једну утеху — судбинско прихватање несреће која долази. Одломак који следи најбоље сведочи о томе:

„И ви сте грађани. Имате право као и остали свет

Ми смо сељаци!” (стр. 54)

Та мисао да су они, сељаци — нешто другоразредно и никоме важно, од-

говор је свакој жељи за буђењем и поправљањем ствари. Једина утеха и саветник им је манастир. Као и њиховим дедовима. Утеха духу да, али спас телу, у роману, не. Тело је продато и ни за какво бесцен благо не може да се откупи.

У граду је све оно што ће упропастити село. Као прво, то је неморал. Полагано, као рак што нагриза тело, блуд се шири селима, расте уз планинске падине и запљускује манастирске забране. Жене, једна за другом, више него мушкарци, а то је један од сталних Радичевићевих мотива, престају да буду жене—мајке и постају жене блуднице. Само су три женска лика позитивна у роману. Од њих је једна која је зрешила, Петрова снаха, модерна Марија Магдалина. Мислећи да ће јој живот протећи умудо, а то је у дубини сваког бекства са села у град, да ће се нешто велико, нешто дивно и недоживљено другима дешавати, док она чами у планинској забити, доводи је, као и многе друге пре ње, у кревет крчмара Момчила. И ту, на граници између добра и зла, између Светлости и Мрака одбија да пође стазама блуда. Цело једно поглавље посветио је Радичевић овој борби. Заједно са њеним девером Петром, који би условно могао да се назове главном личношћу романа, стрепе читаоци над њеном судбином. То што она побеђује у тој борби, не проистиче толико из самог тока ствари колико из жеље пишчеве да се тако деси, да се из тог блуда и кала појави један лик грешника који се каје и коме је милост учињена. Тај тренутак реалистичког пада ипак не смета толико књизи јер се и примећује приликом напетог читања. Напетост која влада доводи до катарсиса код читалаца. Док се Петар ослоњен на снаху полагано креће према селу ми осећамо олакшање. Чини нам се и ако је то можда само варка, да ће се, можда, појавити неки излаз из те глухоте, да ће се све Његовом помо-

ћу чекако на добро окренути. И сам милиционер Карамарко, добар човек кога службена дужност нагони да буде груб, осећа свечаност тренутка при њиховом одласку.

„Сељаци, сељачка посла... размишљао је Карамарко. И гледајући горе, у светлост која избијаше из богомоље, крену руком да се прекрсти. Али — застаде. Осмехну се. Рука се спусти на опасач. Он га притеже. И крену ка насипу”. (стр. 179) Доживљавајући морални васкрс она баца у други план евентуалну нереалност збивања. Структура књиге захтева такав преокрет и он нам је драг.

Остале жене су највећи непријатељи села. Најбољи пример за то су Петрова мајка, која наговара снаху да сиђе у град, и Наумова жена која као злогука вештица свако дете над којим Наум стрепи, потајно наговара да побегне чим подрасте. Испосњујући своје тело она испосњује и земљу хранитељицу. Чини је пустом. Као и она што живи једино кад је бременита, — знају то и Маврило, и Наум, и Петар, — и земља живи само када је препуна сељака. Земља је жена, мисли у потаји Радичевић, коју треба оплођавати, и то не само семеном но и телима предака. Преци су они који ће тела своја као жртве земљи да положи, да би помогли потомцима, као што ће душама својим сведочити за њих пред Светитељем. Жена је издала село и оно због тога пропада. За разлику од Кнута Хамсуна, који у роману *Плодови земље* има само једну жену која застрањује али Исаковом брзом интервенцијом се брзо враћа у ред, *Сељаци* су роман не само о пропасти села већ и о пропасти породице. Исакова породица има само једног отпадника, његова судбина је на самом почетку запечаћена. Одлазак у град, краткотрајни успеси, све је то најава обновљене трагедије, трагедије коју смо једном заобишли али која нам се увек, то треба запамтити, увек јавља када напустимо пут вечно утрвен.

Пропаст је свему у шта се сељак умеша ван устаљених облика који су вековима оверавани и утврђивани, и чији значај и сигурност ништа не може да поремети. Свет је једном за увек дат, свет сељаков, као што је и свемир заувек формиран. Развој који постоји само је доказ утврђеног редоследа побољшања, развој који се развија пред нама, само је ред неизбежног погоршања. Земља миришљавка је једино што може да спасе сељака. Земља која ће се ускоро звати пуста земља. Исакова деца то знају, чак и онај син који је отишао у град. Деца српског села то не знају. Тражећи спаса они губе вечни спас зарад тренутног успеха. Заборављају да, углавном, нико ништа не може да промени, али и да нико ником не може да науди ако се човек држи устаљеног реда ствари. То је онај незаглушиви тон исконске хармоније који одјекује у чистим душама, без обзира на какофонију овога света.

Шум реке раздваја два света а мост који је срушен, те сељаци преко брвна прелазе да би могли да сиђу у град. То је символ два света који су некад, када су били још помало слични, живели једно покрај другог повезани бар неком споном док је данас та спона потпуно растргнута. Мале воденице клепећу и само оне својим хуком још говоре о животу сељаковом и о селу које умире уморно и старо. Ссла су на умору јер младих сељака више нема. Села у равници, села крај великих градова више и не постоје. Она су нешто стравично, нешто што ће бити претња и селу и граду. У њима не живе прави сељаци, прави сељаци живе горе око манастира и још дубље у планини где се град и не види. Сеоски свет се ломата и покушава да оживи себе, као да им је живот, онакав какав јесте, потребан. Радичевић није, покатакд, ни сам сигуран да ли да их сажалева или да им се подсмева. Само, чак и када је подсмех

кроз њега провејава пута. Не може се заборавити прва слика која уђе у човеково око нити се неоплаканом оставити све оно што смо ми сами. Никад и до века. Као Мусић Стеван, који веран својој обавези одлази на Косово да се бори за свога кнеза који је већ мртав, да води битку која је већ изгубљена и да гине јер то његов образ захтева, тако и Радичевић подиже своје јунаке да се боре и ако им још на самом почетку каже да је борба изгубљена. У целом том распадању светова, у том хаосу који није смиривање већ настајање, једино што је још чврсто то је манастир и његови калуђери. Чак и онда када су са обичним људским манама, а са манама је свако, они су со земље. Узданица су они и стуб сељак као и прецима његовим. Са њима увек и у добру и у злу. То је прекретница у послератном приказивању Цркве, монаштва и свештенства код нас. Први пут су они показани онаквим какви јесу, углавном, а и какви би требало да буду. Навешћемо, зато, подужи одломак из књиге да би што боље потврдили ове речи.

„Не остављајте земљу, рађајте децу!”

Тако је калуђер учио своје парохијане, долинце. Земља, прва брига: сачувати је и, ако је могуће, проширити; деца: да се настави лоза, име да се не изгуби, свећа да се не угаси...

Петру се свидело као он иде, како се уздржано поздравља, како говори. Прави богоугодник, мислио је. И зато му је пришао, после сахране неког Аврама Матића, из суседног села, чији живот и рад, ту, над отвореним гробом, калуђер похвали:

Земљу није отуђио, туђе није искао, рађао је децу, где каква су, одрасла, лепа, разборита, верна цркви својој!

И, заиста, око сандука стајашу неки леки високи момци са свећама у рукама, поред њих њихове сестре, ле-

пооке девојке, забраћене црним марамама...

Кад се попило за покој душе и почело разилазити, Петар приђе Мардарију и упита га: Хоће ли ићи у манастир, и ако хоће, могли би заједно, у друштву. Тако и кренуше.

Петар га упита:

„Шта мене саветујеш, како да се управљам у животу?”

„Женити се немој!” — рече калуђер одрешито. — „А то значи: не би смео имати деце. Ено ти братовљевог сина Млаћена. Од њега теши човека. Спасео би једну душу која не назире светлост праву, а својој би олакшао пред Богом...” (стр. 97—98).

Породицу ојачати, веру праведовску не затурити, поштење не заборавити, на сиротог се сажалити и према сваком нежност бескрајну осећати, то је оно што из манастира сија према селима. Једини који је такав јесте Петар. Једини који је до сржи своје несрећан такође је Петар. Он је свима добар, како каже једна личност, он једино није себи добар.

Личност за личношћу промиче пред нама. Свака нас плаши оним што јесте а још више оним што су други од ње направили. И тај свет, то село, ослања се на наивног и добола доброг Петра. И ту је разлог јаду. Јер Петар није онај који ће га спасти. Може да га спасе само љубав према ораницама, дивним, благо заталасаним њивама крај Тисе, Дунава, Саве, Мораве, које се злате на сунцу. Љубав према ономе што нам је вековима у крви. Треба поново научити оно што жели Петар да научи Млаћена: „Научићу те да поштујеш комад земље, мирисавке, да се сладиш хлебом који сам засејеш, пожањеш, овршеш, самелеш у воденици, испечеш и поједеш. . .” (стр. 104).

Да, треба то поново научити, јер се заборавило!

Борће Ј. Јанић